

USTANOVITEV SLOVENSKE STOLICE V LJUBLJANI

F R. K I D R I Č

O problemu, kako je šola upoštevala slovenščino v dobi od začetka slovenskega preporoda do 1814, govori ob navajanju podrobnejše literature tudi že več mojih spisov: Zgodovina slovenskega slovstva; Dobrovský in slovenski preporod; Korespondenca Jan. Nep. Primca 1808—1813; v Slovenskem biografskem leksikonu članki: Edling, Makovec, Debevec, Marmont.

Literatura, ki obravnava zgodovino stolice slovenskega jezika v Ljubljani na osnovi novih podatkov, ni obsežna: Življenje Matije Ravnikarja, Ljubljana 1845; Šafařík, Geschichte der südslavischen Literatur I, 37, 38; Marn IX—XI, 5; Pleteršnik, Vodnik, učitelj ljubljanske gimnazije, Jahresbericht, Ljubljana 1875, 31; Marn XV, 68—69; Pleteršnik, Slovenščina na ljubljanskem liceju, Jahresbericht, Ljubljana 1887, 3—5; Mal, Doneski k Vodnikovemu življenjepisu, DS 1918, 178; Prijatelj, Profili, LZ 1921, 394; Mal, Zgodovina 434.

Novo in izčrpnjše osvetljavo so mi omogočili trije nesebični znanstveniki, ki so mi prepustili svoje prepise številnih dunajskih arhivalij, in sicer gg. dr. Ivan Prijatelj, dr. Fran Vidic in dr. Milko Kos. Rimske številke med oklepaji v razpravi se nanašajo na zbirko prepisov, ki sem jih izročil Državni knjižnici v Ljubljani (Ms. 574).

Razmišljanja slovenskih prepородiteljev o jezikovnem problemu šole na Slovenskem so bila zaradi ozirav do tendenc nemškega vladarja in nemških vodilnih osebnosti od začetka tako utesnjena, da se niso mogla dvigniti do dostojne, pedagoške, jasne in odločne zahteve.

Nevarnosti, ki so jih za Slovence vsebovale nenormalne, žaljive, vsaki smotrni slovenski jezikovni kulturi nasprotujoče predstvene pravice nemškega jezika v šolah po Slovenskem, so se zavedale že prve generacije slovenskih prepородiteljev. Pohlin je zaključil že 1768 v slovnici svoje opozorilo, kako „prijanjajo mladino k učenju izbrane nemščine“, z željo, naj bi se mladina na enak način „poprijela tudi kranjščine, ker bo po završitvi študij morala v tem jeziku skrbeti tako za lastno korist kakor tudi za korist drugih“. Kumerdej je 1791 v uvodu v slovnico naglasil, da je kulturne zaostalosti avstrijsko-slovanskih dežel kriva le okoliščina, da je v šole uveden nemški jezik, češ, „slovanski mladenič se mora najprej seznaniti z neznanim mu (nemškim) jezikom, medtem ko se loteva nemški že stvari samih“. A Kopitar je 1809 javno obžaloval usodo slovenskega dečka, ki „mora z 8 ali 10 leti ostaviti očetovo slovensko ognjišče, da ga vzgojijo v nemškem mestu v nemškem jeziku za nemškega državnega uradnika“.

Upoštevanje v šoli, ki ga je postal deležen slovenski jezik v dobi 40 let, odkar so v Avstriji proglasili osnovno šolo za državno reč, a tudi srednjo šolo vzeli jezuitom, je bilo silno skromno, vendar je predstavljajo spričo preteklosti novo pridobitev, ki je imela v okviru momentov za pospeševanje

preporodnega gibanja važen položaj. Le na Kranjskem in Primorskem so bile v osnovnih šolah na kmetih oficijelno uvedene nemško-slovenske knjige, medtem ko so na Koroškem in Štajerskem imeli edino veljavo samonemški učbeniki. Tudi na Kranjskem je bilo torej odvisno le od dobre volje posameznih učiteljev in nadzornikov, ako je zaslužila osnovna šola na kmetih namesto oficijelnega imena „nemške šole“ tudi ime: slovenska šola. Izmed mestnih osnovnih šol so se ozirale na slovenščino le kranjske glavne šole in ljubljanska normalka, a menda le v prvem razredu. V področju strokovnega šolstva je upošteval slovenščino samo pouk babic v Ljubljani, kjer so obstajali poleg nemških tudi slovenski babiški kurzi. Za šestrazredno gimnazijo slovenščine kakor da ni bilo. Na licejih je imela slovenščina nekoliko opore v bogoslovni fakulteti v Ljubljani, kjer je profesor pastoralnega bogoslovja predaval slovenski, in sicer menda na osnovi samolastne prilagoditve določil, ki jih je dal Jožef II. glede nemških predavanj tega predmeta v generalnih semeniščih.

Na resno rušitev te tradicije je mislil menda edini Pohlin, ki je prevajal grške avtorje „za vajo grške šole v Ljubljani“, a Enhiridion sv. Avgušтина „za eno skušno, koku se puste nauki visokeh šol po kranjsku dapovedati“. Vendar se ni povzpел niti Pohlin niti kdo izmed njegovih slovenskih sodobnikov do točne zahteve, ki bi bila v skladu z ostalimi prepordnimi težnjami; nihče ni zahteval, da osnovna šola tudi na Slovenskem ne more imeti namena, širiti kak tuj jezik, ampak le namen, s pomočjo materinščine otroku bistriti pojme ter ga opremljati z najelementarnejšim znanjem; da naj tudi na Slovenskem v višji šoli izpodrivata latinščino le slovenski učni jezik in le slovenska učna knjiga. Delno opravičilo za dejstvo, da preporditelji te logične zahteve še niso izoblikovali, je v sodobnem stanju slovenske književnosti, ki še ni imela niti umetniških tekstov za likanje okusa in sloga v pouku retorike niti slovarja in znanstvenih del za olajševanje slovenskega pouka v drugih predmetih. Tudi je treba naglasiti, da med zagovori tujejezične knjige v šoli po Slovenskem ni bilo namigavanj o razliki v ceni knjig: da morajo nemške učne knjige biti cenejše od slovenskih, ki bi imele mnogo manj odjemalcev, je bilo seveda vsem jasno; toda tudi germanizatorji so slutili, da žalijo narod, če mu prisojajo, da bi si določal učni jezik po takih grobih vidikih.

Nadomestek za rešitev, ki bi bila s prepordnega stališča edino logična, pa so videli tudi nekateri slovenski preporditelji v stolicah, kakršne je ustanovila dunajska vlada za praktično uvajanje v pouk češkega jezika 1752 na vojaški akademiji v Dunajskem Novem mestu, 1754 na vojaški inženjerski šoli na Dunaju, 1774 na dunajski univerzi, 1791 na praškem vseučilišču, a 1803 na liceju v Bratislavi, in sicer poslednji dve prav v skladu z izrečnimi zahtevami čeških prepordnih krogov. Tudi na ustanovitev slovenske stolice je mislila najprej vlada, ki je 1780 vprašala za mnenje graško univerzo, a dobila negativen odgovor. Izmed slovenskih preporditeljev so mislili na tako rešitev vsaj trije: mariborski župnik in gimnazijski ravnatelj Andrej Kaučič, ki je menda povzročil, da je moglo 1794 do 1805 dobivati po 20 mariborskih gimnazijcev štipendije iz verskega zaklada za izpričano zasebno marljivo učenje slovenskega jezika; Debevec, ki je 1795 do 1797 ljubljanskim bogoslovcem zasebno predaval o slovenski slovnici; Kopitar, ki se je 1808 ponudil, da bi predaval na ljubljanskem liceju poleg drugih jezikov tudi slovenščino, a v

svoji slovnici 1809 pomaknil „stolico kranjskega jezika na bogoslovnem učilišču“, torej predvsem ljubljanskem liceju, med glavna sredstva za regeneracijo slovenskega literarnega jezika.

Doba Napoleonove Ilirije je pomenila za reševanje našega problema v raznih smereh izrazit napredek: Slovincem v Iliriji ni prinesla samo pravilnejšega pojmovanja nalog osnovne šole, ampak tudi možnost slovenizacije štirih gimnazijskih razredov in osnovo za uvajanje samoslovenskih učnih knjig tako v osnovno šolo kakor tudi v novo gimnazijo: Slovincem v Avstriji je naklonila oficielno nadomestitev nemških osnovnošolskih učbenikov z nemško-slovenskimi in pa stolico slovenskega jezika v Gradcu, kjer je 1812 in 1813 predaval Kranjec Janez Nep. Primic.

V prvem desetletju restavracijske dobe je trpelo reševanje slovenskega šolskega problema na Štajerskem pod občutnim zastojem, ker Primic zaradi neozdravljive bolezni ni mogel predavati. Med kandidati za Primčevega naslednika so imenovali sicer že 1814 tudi dva Kranjca: pesnika Vodnika in celjskega profesorja Zupančiča, toda vladnim krogom se pač ni zdelo potrebno, da bi pospeševali stvar, za katero se tudi preporoditelji sami niso zavzemali. Drugače se je razvijal klobčič v slovenski Iliriji, kjer so Avstrijci sicer takoj po vrnitvi vzpostavili prejšnjo jezikovno prakso v šoli, a prav s tem ojunali preporoditelje za dvoje novih akcij: da izsilijo odločitev o samoslovenskih šolskih knjigah v osnovni šoli in da pribore ljubljanskemu liceju stolico slovenskega jezika. To je bilo tem važnejše, ker se je mislilo obenem na uvedbo predavanj iz poljedelstva na liceju in o novi ureditvi pouka tistih obrtniških učencev in pomočnikov, ki umejo le slovenski.

I

Pobudo novi akciji za ustanovitev slovenske stolice v Ljubljani je dal Vodnik, ki je v prošnji za stolico občne zgodovine na ljubljanskem liceju dne 29. julija 1814 izjavil, da bi se mogel, če bi zaželeno mesto dobil, brez škode za zgodovinski pouk na liceju lotiti tudi poučevanja slovenskega jezika, ki bi bilo trgovcem, obrtnikom in posebno še mladim duhovnikom tako zelo koristno (V). To prošnjo in namero so krepko podprli ne le združeni direktorati licejskega študija (VII), temveč tudi upravitelj ljubljanskega gubernija von Fradeneck (VIII).

Razlogi za ustanovitev slovenske stolice, o katerih so se zedinili študijski direktorji: rektor Balant za teologijo, Ravnikar za filozofijo in dr. Anton Wernig za medicino, so silno značilni za nazore, ki so jih imeli ti možje o preporodnih nalogah. Pravijo: „Vodnikova ponudba, ki se tiče pouka v slavonskem ali ilirskem jeziku, zasluži pač upoštevanje: v največjem delu Notranje Avstrije in v več sosednjih pokrajinah se more narodova kultura le tako dvigniti, ako bodo izobraženi sloji slavonski deželni jezik kot edino možno gibalo ljudske kulture v teh deželah v to porabljali, in ako torej te sloje javni pouk pritegne v njegove (= slovenskega deželne jezika) interese.“

Toda odlok cesarja Franca z dne 26. decembra 1814, ki je odrekel Vodniku kakršnokoli službo v Iliriji, je uničil preporoditeljem vsako nado, da bi na ta način utegnili pripomoči ljubljanskemu liceju do slovenske stolice, pa najsi bi bili njihovi razlogi še tako prepričevalni. Novo pobudo je dal Kopitar z Dunaja. V pismu Zoisu z dne 27. julija 1815, v katerem je naglašal, da „bi bila za Ljubljano slovenska jezikovna stolica glavna stvar“, je tudi namigaval, naj bi začel poučevati Ravnikar sam, čeprav brezplačno in ob izgubi časa (XIV). Ravnikar je ubogal toliko, da je kot licejski rektor v poročilu o neki nemško-slovenski začetnici, ki sta jo v zmislu dopisa ljubljanskega gubernija z dne 11. aprila 1815 morala z Vodnikom oceniti (XIII), obenem dne 10. avgusta 1815 napravil ter utemeljil predlog za ustanovitev slovenske stolice v Ljubljani na liceju (XV). Glede na priporočilo Vodnikove prošnje je bil to že drugi predlog za slovensko stolico, ki ga je poslal licejski rektorat ljubljanskemu guberniju. Ljubljanski gubernij, ki je dobil podobno utemeljitev tudi od ljubljanskega ordinariata, je poslal dne 29. septembra 1815 obe vlogi s svojim toplim priporočilom vred centralni organizacijski dvorni komisiji na Dunaj (XVII). Medtem so izdelali študijski direktorati še tretjo utemeljitev predloga (XVIII). Ker je bil takrat Ravnikar licejski rektor, ravnatelj filozofskih študij in začasni direktor teološke fakultete, je vloga nedvomno njegovo delo, saj je imel poleg sebe le še medicinca Werniga.

Na Dunaju so reševali akt precej hitro in z veliko naklonjenostjo: centralna organizacijska dvorna komisija, t. j. posebni urad za Ilirijo, je dne 8. oktobra 1815 vprašala za mnenje dvorno študijsko komisijo, t. j. prosvetno ministrstvo (XIX); študijska komisija je dne 27. oktobra 1815 sklenila, da bi bila slovenska stolica na ljubljanskem liceju po njenem mnenju „zelo koristna stvar“ (XX); organizacijska komisija je napravila dne 27. novembra 1815 na osnovi štirih ji poslanih vlog obširen predlog za cesarja, naj prošnji ugodí in slovensko stolico v Ljubljani ustanovi (XXI in XXII). Odločali so na seji organizacijske komisije o stolici slovenskega jezika sami Nemci: predsedoval je vitez von Stahl, referent je bil Debois, seje so se udeležili še grof Guicciardi, von Eiberg, Avgustin Gruber, von Rinna, baron Stuppan in baron Türkheim. Po vsej priliki pa je tudi Kopitar našel pota, da je vplival na ugodno rešitev problema, ki ga je imel za tako važnega.

Razlogi, s katerimi so v dobi od 10. avgusta do 27. novembra 1815 podpirali prošnjo za ustanovitev slovenske stolice, predstavljajo pomemben prinos za spoznavanje slovenske preporodne miselnosti, a pričajo obenem o uvidevnosti nekaterih neslovenskih uradniških krogov.

Ravnikarjeva utemeljitev z dne 10. avgusta 1815 je kratka, a jasna. Velikemu janzenističnemu borcu za reformo slovenske proze je bila pač izredno dobrodošla vloga, ki mu je dajala priliko, da poudari potrebo stolice glede na uravnavanje jezika v knjigah za slovenskega kmeta: „Sicer bo pa v Notranji Avstriji za jezik in narodovo prosveto slabo poskrbljeno, dokler ne bodo ustanovljene slovenske stolice v glavnih mestih za likanje okusa bodočih duhovnikov in uradnikov. Za narodovo prosveto tako v verskem kakor tudi v gospodarskem oziru bi imela taka stolica, ki se dá ustanoviti z majhnimi stroški, vsaj na Kranjskem nedogledne posledice. Dokler se to ne zgodi, bo imel Kranjec, kakor kaže okoliščina, da vsako, še tako neznatno delce v deželnem jeziku hitro razprodado, pač mnogo veselja do čitanja, toda knjig nima in jih ne bo imel vse dotlej, dokler ne bo izpodbude za likanje okusa dala javna stolica.“ A stvar mu še ni bila dovolj prepričevalna.

Med najzanimivejše slovenske prepovedne manifestacije spadajo razlogi, s katerimi je zagovarjal Ravnikar v imenu združenih treh študijskih direktoriatov svoj predlog. Koliko mu je bilo do dobre izbire prepričevalnih razlogov, priča že okoliščina, da je mogel dne 10. avgusta 1815 vlogo še samo napovedati, ker je rabil za izdelavo več časa. V tem poročilu je zbrano res skoraj vse, kar se je dalo navesti v prilog prošnje, a marsikateri stavek priča tudi o pogumu sestavljalca.

Zelo spretno razglša Ravnikar koristi likanja literarno-jezikovnega okusa s pomočjo nove stolice za one šolske institucije, ki so že do takrat morale nekoliko upoštevati tudi slovenščino, namreč za slovenska predavanja iz dušnega pastirstva, za „novi tehnični ali mehanski pouk tistih učencev in pomočnikov, ki umejo le malo nemščine ali so je sploh nevešči“, za bodoče naloge slušateljev poljedelskih predavanj in za pouk v osnovnih šolah. Pri omenitvi poljedelske stolice pravi zelo točno: „Ako naj bo ta pouk v skladu s svojim namenom, se mora dajati preprostemu narodu v tej panogi tako pismeni kakor tudi ustni pouk samo v deželnem jeziku, drugače ostaneta narod in pouk vsak zase, a dušni pastir in uradnik bi brez znanja tega prepotrebne jezika predstavljala narodu le smešno figuro, če bi hotela poučevati o rastlinah, o drevesih in o sadežih, a bi jima imena za te stvari bila tuja.“ Točko, v kateri govorijo združeni direktorati o koristi stolice za osnovno šolstvo na Kranjskem, so izrabili celo za precej glasno obsodbo ponemčevalnih tendenc teh šol med Slovenci: „Narod na deželi ne zna nemški, vsa prizadevanja v tej smeri bi le pokvarila deželni jezik ali ustvarila tretji jezik, ki bi bil do nemščine v takem razmerju kakor italijanščina ali francoščina do latinščine. Ako naj torej kmetiške šole vršijo svojo nalogo, je treba vršiti pouk v deželnem jeziku.“

Tudi na „precejšnje korist“, ki bi jo utegnila imeti slovanska filologija na liceju za pouk grščine in hebrejščine, ni Ravnikar pozabil.

Koristi predlagane stolice za pridigarje je ponazoril Ravnikar srečno s sliko slabega jezika dotakratnih pridigarjev: „Vse izobraževanje revnega Kranjca je omejeno na ustne pridige, ki so pa često tako natrpane z nemškimi izrazi, da mora kmet njihov zmisel le ugeniti, radi česar izgubi predavanje svojo učinkovitost, ker žali uho in okus poslušalca, ki misli izvirno v svojem jeziku.“

Misli o vplivu nove stolice na porast dobrih slovenskih knjig za kmeta je razvijalo novo poročilo v smeri, ki jo je označil Ravnikar že v prvi svoji vlogi: „V deželnem jeziku ni skoraj nobenih tiskanih knjig. Le redko se pojavi pisatelj s takim novim delom v deželnem jeziku, ki bi zaslužilo pohvalo. Vzrok pa je v okoliščini, da dušni pastir in civilist, ki se od mladosti vzgajata v nemščini in latinščini in sta se naučila v teh jezikih misliti in govoriti, deželni jezik povsem odrineta ter ga ne umeta niti čitati niti ortografsko pisati.“

Ena točka se obrača na avstrijskega politika glede na slovanski jug: „Smotrno urejena stolica slovenskega jezika v Ljubljani, ki bi jo podpirala že ustanovljena stolica italijanskega jezika, bi utegnila biti obenem izvrstno sredstvo za širjenje avstrijske kulture, avstrijske nravi in avstrijskega duha skupnosti v novo pridobljenih pokrajinah Primorja, ker se narečja tamošnjih narodov med sabo gotovo ne razlikujejo bolj kakor pa nemški narodni dialekti.“

Dve točki sta zanimivi za filozofski razglabljavajočega politika. Zvezo med nepokvarjenim jezikom in nepokvarjenim narodovim značajem je Ravnikar izgradil naravnost iznajdljivo: „Celo ozir na ohranitev narodovega značaja, ki je še precej nepokvarjen, govori za ustanovitev ... stolice. Ni brez osnove opomba, da so narodi z originalnimi jeziki najznačajnejši, medtem ko se podedovani značaj in nacionalni duh tem bolj izgubljata, čim bolj se trpa materinščina z elementi iz drugih jezikov. Tudi zveza med jezikom in narodovo kulturo je prepričevalno naglašena: „Sploh je priznana resnica, da je kultura kakega naroda s kulturo njegovega deželnega jezika v najnatančnejši zvezi in da se pri vsakem narodu višja kultura z izpopolnjenim jezikom začneja, kajti čim pravilneje govori in misli narod v svojem deželnem jeziku, tem razločnejši in jasnejši so pojmi, s katerimi se izraža prava prosvetljenost.“

Izmed domnevanih ugovorov proti potrebi stolice so vzeli vlagatelji na muho najglobljšega in rekli: „Neosnovana je trditev, da je slovenski jezik, kakor ga govorijo tam in v sosednjih pokrajinah, utesnjen in da ga govorijo tako slabo, da že radi tega in sam ob sebi ni vreden javne

obravnave, ampak je stvar taka, da je različnost med narečji posledica okoliščine, da pokrajine niso dosegle enotne kulture in da nimajo enotnega pravopisa.“

V zvezi takih razlogov so vlagatelji mogli tvegati še trditev, ki ni bila povsem točna: da so potrebo take slovenske stolice teologi četrtega letnika in sploh večina duhovščine že od nekdaj čutili.

Dokazovanje ljubljanskega ordinariata je precej medlo: skuša le dopovedati, da čutijo potrebo slovenske stolice duhovniki že davno, zlasti mladi, ki so po dovršitvi študij v zadregi, ker ne umejo govoriti narodu v njegovi in svoji materinščini. Ostali uradi pa so govorili precej drugače, kakor bi bili govorili pred — Napoleonovo Ilirijo.

Gubernij po vsej priliki ni čutil potrebe, da bi oslabil kateregakoli izmed razlogov, ki so jih podčrtavale v prilog stolice predložene vloge: naglasil je „pomembnost predmeta in posledic“, a kot novo oporo prošnji je navedel odlok centralne organizacijske komisije z dne 3. septembra 1814, ki je „priznal važnost in korist slovenskega jezika ter priporočil guberniju točno oskrbo šolskih knjig v slovenskem jeziku.“

Obširni izdelek centralne organizacijske komisije z ničemer ne priča, da bi bil gojil med člani kdo kako izrazito nasprotstvo do slovenskega jezika. Pomembno je že dejstvo, da je ta komisija za dvorno pisarno ponovila brez omalovažujočih opomb vseh 12 razlogov, ki jih je zbral Ravnikar v imenu združenih ljubljanskih študijskih direktoriatov. V dokaz, da je slovenska stolica v Ljubljani res „koristna in skoro potrebna“, je opozorila organizacijska komisija še na dejstvo, da „obstaja na Češkem za gojitev deželnega jezika že dolgo časa posebna stolica“ in da je cesar pravkar dovolil novo češko stolico tudi za Moravsko. Komisija sicer ni prezrla, da pomenjajo take stolice za germanizacijo neko oviro, našla pa je izgovor, ki kaže, da njeni člani v uspeh germanizacije niso več prav verovali in da zaradi tega neuspeha niti žalovali niso. Pravi namreč: „Seveda je koristno, ako govori ves narod kake monarhije en in isti jezik; toda to se da doseči le polagoma po neposrednih potih, medtem ko ima vsaka sila le nasprotni učinek. Sicer pa utegne poleg namena, širiti v deželah, ki častijo enotno žezlo, tudi enoten jezik, prav lahko obstajati še gojitev izvirnega jezika vsake posamezne dežele.“

Posnetek predloga, ki so ga napravili za cesarja v dvorni pisarni dne 27. novembra 1815, je izmed vseh teh razlogov ponovil le dva: da je taka stolica „koristna in potrebna“; da obstajajo slične stolice tudi za češki jezik. Na osnovi takega kratkega posnetka je cesar prošnji ugodil ter ustanovil dne 18. decembra 1815 na ljubljanskem liceju stolico za slovenski jezik s plačo letnih 400 goldinarjev.

Z uspehom so bili preporoditelji, ki so kakorkoli sodelovali, izredno zadovoljni. Posebno se je veselil Kopitar, kakor pričajo sodobna njegova pisma Dobrovskemu. V okviru avstrijske šolske jezikovne politike je bila ustanovitev stolice nedvomno pomemben uspeh. Toda kot nadomestek za položaj, ki ga je omogočil slovenščini v štirih gimnazijskih razredih Marmont, je bila stolica — nazadovanje, kajti napredek bi bila predstavljala le odločitev, da se položaj, ki ga je zagotovila slovenščini v štirih gimnazijskih razredih Marmontova naredba iz leta 1810., ne le ohrani, ampak uveljavi tudi na liceju in na univerzi.

Da se taka ideja v glavah preporoditeljev menda ni rodila, je tragična krivda in dokaz, da je bila preporodna miselnost kljub ilirskemu intermezzu še zelo površna. Vsak narod, ki hoče graditi svojo kulturo, mora brezkompromisno zahtevati, da bodi njegova materinščina ne samo v šoli predmet, ampak tudi učni jezik za vse predmete vseh šol, od najnižje do najvišje. Samo tako se bo razvijal literarni jezik vzporedno z znanostjo, in samo tako bo šola gibalno za narodno kulturo. Učenje tujih jezikov je problem zase, ki se ravnaj po potrebah naroda, po pomenu jezika in po ozirih na sožitje v isti državi. Toda noben narod, ki veruje v svojo bodočnost in ne računa s popolnim prehodom v kako novo jezikovnokulturno sfero, se ne sme sprijazniti z mislijo, da bi se vežbanje v tujih jezikih vršilo na škodo pravic, ki jih ima njegova materinščina, kajti če je to dovolil, se je sam odrekel najvažnejšim jezikovno-kulturnim dotokom ter pristal na slabljenje jezikovnega čuta svojih izobražencev.

(Dalje prihodnjič.)

PROSTITUTKA FELA

I V O G R A H O R

Zidovka Fela, krasotica iz Ghetta, je postala prostitutka. Odločila se je za to v prvem času po svetovni vojni, v času, ko je bilo za vse delavne ljudi dosti zaslužka, ko so nastajale povsod nove tovarne, banke in trgovine in kar popolnoma nova mesta. Tudi ona je bila nekaj časa v službi, čeprav le kot služkinja, in ni ji bilo najbolje postlano, a imela je vsaj streho in dom. Kljub temu se je nekega dne odločila, da gre rajši na ulico. Bilo ji je takrat komaj sedemnajst let.

To, da se je tako odločila, bi spravilo marsikoga do težkih misli o njej. V njen prid pa bi govorilo samo to, da je bila brez varstva. Starši so ji umrli že v vojnem času. Takrat je bila še drobno petnajstletno dekletce. Dorasla je res že v boljšem času, toda, kakor vemo, za mnoge ljudi niti v najboljših časih ni dobro. Njena edina sestra Suzana, precej

USTANOVITEV SLOVENSKE STOLICE V LJUBLJANI

FR. KIDRIČ

II

Razprave o imenovanju prvega profesorja slovenščine na ljubljanskem liceju so romale isto dolgo pot do najrazličnejših oblasti v Ljubljani in na Dunaju kakor spisi o ustanovitvi stolice. Pri tem sta osrednja organizacijska in dvorna študijska komisija pritegnili še vsaka svojega posebnega dunajskega svetovalca: osrednja Kopitarja, kustosa dvorne knjižnice in slovanskega cenzorja, in Hromadka, profesorja češčine, študijska Wildeja, podravnatelja filozofskih študij, bivšega ljubljanskega licejskega profesorja in bibliotekarja.

Kako se taka stolica razpisuje in podeljuje, osrednji organizacijski komisiji ni bilo jasno. Odgovor, ki ji ga je dala študijska komisija v seji dne 12. januarja 1816, je določal, da se morajo prošnjiki za podelitev nove slovenske stolice slično prošnikom za druge take stolice na univerzah in licejih udeležiti tekmovalne izkušnje, pri kateri je treba upoštevati več stvari: „Dati je treba tri taka slovniška vprašanja, ki se ne tičejo samo prvih jezikovnih osnov, ampak tudi nekaterih težkoč in tenkoč dotičnega jezika. Tekmovalci morajo eno klasično mesto iz jezika, za katerega stolico se potezajo, prevesti v nemščino, a drugi klasični odstavek iz nemščine prevesti v oni jezik ter prevod opremiti s slovniškimi kritičnimi in estetskimi opombami. Odgovarjati in prevajati morajo pismeno. K temu je treba pridružiti še vprašanje ali prevod, ki ga morajo kandidati na pamet ustno rešiti, da se spozna . . . njihov jezikovni organ in njihov dar za ustno prednašanje . . . Za pismeno obravnavo je dovoljenih dvanajst ur, za ustno izkušnjo zadostuje osem do deset minut . . . Dokler traja konkurz, mora biti izmenoma od dveh do dveh ur navzoč vedno profesor ali kaka druga oseba, ki jo določi direkcija (v Ljubljani: direkcija filozofskih študij). Ta mora paziti, da pri izdelavi nobeden izmed konkurentov ne uporablja knjig ali pismenih pripomočkov ali sploh tujih vplivov . . . Praviloma ocenjujejo izdelke profesorji zavoda, za stolico katerega gre, a te ocene se pošljejo študijski komisiji v revizijo in odločitev. Ker se pa bode potezalo . . . menda več profesorjev ljubljanskega liceja za slovensko stolico . . ., bi bili ti svoji lastni sodniki. Zato je priporočljivo, poslati naloge brez tamošnje ocene neposredno na Dunaj, vendar jih naj direktor Ravnikar opremi s svojim mnenjem. Ako bi nastalo vprašanje, kdo naj določi, ker je tukajšnji

(= dunajski) študijski direktorat slovenščini čisto nevešč, snov za tekmovalno izkušnjo, bi utegnila osrednja organizacijska komisija poveriti s tem poslom kakega neodvisnega učenjaka v Ljubljani, ali pa, kar bi bilo še boljše, slovečega tukajšnjega literata in skriptorja dvorne knjižnice Kopitarja.“ (XXVI)

V zmislu tega sklepa so bile določene tekmovalne izkušnje za ljubljansko stolico na Dunaju, v Ljubljani, Gradcu in Celovcu, in sicer na dan 1. avgusta 1816. Osrednja komisija je sprejela tudi predlog, naj dá naloge Kopitar, a svoje mnenje o izdelkih pošlje na Dunaj tudi Ravnikar. V ljubljanskem guberniju so zvedeli o tem iz dopisa z dne 7. marca 1816, a v Zoisovem krogu o Kopitarjevem sodelovanju tudi iz Kopitarjevega pisma Zoisu z dne 20. marca 1816. Nalog za razpis konkurza in vprašanja je poslala centralna komisija v Ljubljano dne 7. maja 1816, a nato še študijski komisiji za pokrajinsko vlado na Dunaju in v Gradcu, s katero ni neposredno občevala (XXXV, XXXVII, XXXIX).

Udeležba pri izkušnji 1. avgusta 1816 ni bila velika: v Gradcu in v Celovcu se ni nihče javil; na Dunaju je nastopil samo Mihael Illinzig, 26letni duhovnik iz Gorice; v Ljubljani so se opogumili trije, namreč absolvirani bogoslovec Simon Prigel iz Kamnika, ki se do takrat za slovenščino ni brigal, 27letni stolni hatehet Metelko, ki se je za izkušnjo pripravljaval le mesec dni, ter Valentin Vodnik, edini med tekmeci, ki je bil svojo sposobnost že prej tudi s peresom izpričal, a bil od 16. januarja 1816 le provizorični profesor italijanščine na liceju, ker je bil kot gimnazijski profesor humanitete z istim dnem upokojen. Vprašanja so bila precej lažja kakor 1812, ko je Primic v Gradcu pisal svojo klavzuro: Lukež 14, 12–14, za popravo Dalmatina in prevajanje v nemščino ter pač še kak prevod iz nemščine v slovenščino.

Prošnji, ki sta jih po izkušnji še posebej napravila za podelitev slovenske profesure Metelko 16. septembra 1816 in Vodnik približno v istem času, sta za oba prosilca značilni. Metelko se je zanašal na priporočilo ljubljanskega konzistorija (XLVII), v katerem je imel same janzeniistične prijatelje. Vodnik si ni prikrival, da mu preti zopet zavrnitev, kakor v zadnjih časih zaradi cesarjeve averzije do framasonstva že tolikrat: omenil je svoje stike s Pohlinom 1773 in Zoisovo mentorstvo; pozival se je na svoj literarni sloves, in sicer zlasti tudi na svoje slovarsko delo; opozarjal je na svojo upokojitev in na obljubo nadvojvode Rainerja, da bo podpiral njegovo prošnjo za podelitev slovenske stolice; dopovedoval je, kako je vdan avstrijskemu vladarskemu domu in zatrjeval, da bi mogel italijansko stolico imeti poleg slovenske (XLVIII).

Vsaj oni opasnosti, ki jo je pomenila za Vodnika Ilirija oživljena, je skušal odbiti ost Zois, ki je 25. maja 1816 nekemu knezu M., pač Metternichu, v svoji palači v Ljubljani obrazložil to odo, ga pridobil za uvaževanje svojega komentarja, za obljubo, „spraviti stvar na razgovor“, t. j. govoriti o njej s cesarjem, ter za dovoljenje, poslati mu pesem z latinskim prevodom (XLIV). Ker je vpel Zois v pismu Kopitarju z dne 12. julija 1816 v poročilo o tej avdienci „upanje, da ne dobi slovenske stolice kak nemšovauc“, je več ko verjetno, da je hotel Vodnika v obiskovalčevih očeh usposobiti prav za to stolico. Kaka nevarnost tiči za kandidaturo pevca Ilirije oživljene v njegovem pripadništvu k francosko-ilirski framazonski loži, tega Zois po vsej priliki ni vedel in ni upošteval. Nekateri preporoditelji si sploh niso mogli predstavljati, da bi dobil ljubljansko stolico kdo drugi kakor Vodnik. Med take je spadal n. pr. Alič, ki je 17. avgusta 1816 Vodniku pisal: „Kdo je bil imenovan za profesorja slovenske stolice v Ljubljani? Tu pač niso mogli dati nikomur prednosti pred Vami?“ (XLVI) Morebiti je mislil tako tudi Jarnik, ki je pisal 16. decembra 1816 Kopitarju: „Kdo dobi ljubljansko stolico?“ (XVI)

Tudi ljubljanske uradne izjave o izdelkih in osebnostih kandidatov so dale vkljub vsem ozirom na Vodnikov disciplinsko-uradni položaj in na želje nekaterih cerkvenih krogov, za katerimi so se skrivale janzenistične tendence, v končni redakciji prednost pevcu Ilirije oživljene. Na žalost pa ima zgodovinar na službo le ocene o izdelkih, ne pa tudi izdelkov samih, ki bi mu šele omogočili točnejšo sodbo o predlogih.

Ravnikarju pač ni bilo neljubo, da je mogel uradno poseči v izbiro kandidata (XLIX, L). Ob razbiranju njegove ocene se človek ne more otresti vtisa, da jo je odločila miselnost janzenista, kateremu je bil osebno mnogo bližji mladi, mrki, janzenistično usmerjeni, ocenjevatelju vdani in poslušni bivši slušatelj Metelko kakor oni veseli stari Vodnik, ki je v janzenizmu pač še vneto pozdravljal miselnost o potrebi prevodov sv. pisma in o upoštevanju narodnega jezika v liturgiji ali o nepotrebnosti nemških in samostanskih vezi, sicer pa delal posvetne in celó erotične pesmi, a za spovedni rigorizem kazal bore malo zmisla.

Po vsej priliki je sodil pravilno Ravnikar o Illinzigu in Priglu: o Goričanu je menil, da sploh ne zasluži nobenega upoštevanja, o Kamničanu pa je sodil, da je v slovenščini šele začetnik, ki še sam potrebuje učitelja. O nalogah ostalih dveh kandidatov je predvsem na splošno izjavil, da je Vodnik bolje rešil prvo, Metelko pa drugo in tretjo. Vodnika sicer omenja Ravnikar na prvem mestu, toda z razlogi, ki za višjo oblast niso prepričevalni: „Toda je star slavist in najbogatejši zbiratelj

besed na Kranjskem ter ima med tencenci najboljše znanje iz slovenske literature, vsaj historično.“ Ta stavek postaja tem sumljivejši, če upoštevamo, kaj je pred njim in kaj za njim. V prejšnjem odstavku je Ravnikar namreč močno pretiraval nekatere Vodnikove slabe strani, a vrsto takih, ki so ga priporočale, ostavil ob strani: „Vodnikovi spisi, zlasti prozaični, imajo značaj nekaj prisiljenega, poiskanega. Neka zaljubljenost v posebnosti, neka neljubka črta v njegovih spisih, ki izvira iz tega, in neko pomanjkanje globlje jezikovne logike nam delajo skrbi, kakšen bi bil bodoči okus njegovih učencev.“ Čeprav je nekaj teh očitkov upravičenih, so te hibe v primeri z Vodnikovo reformo slovenske proze vendarle malenkosti, a njihovo podčrtavanje v Ravnikarjevi oceni tem odurnejše, ker je bila Vodnikova proza za Ravnikarjevo in Metelkovo likanje slovenskega jezikovnega čuta morda še močnejša šola od Kopitarjeve slovnice. Po tej spretni Ravnikarjevi stilizaciji ne preseneča, da je zaključil Metelkov protektor svojo „glavno oceno“ Vodnika z opozoritvijo na najtehtovitejši moment, ki je slabšal Vodnikovo in boljšal Metelkovo stališče: omenjen je tisti cesarjev odlok z dne 26. decembra 1814, ki je Vodniku brez navedbe razlogov službovanje v Iliriji sploh zabranjeval. — Medtem ko čutiš v Ravnikarjevi oceni Vodnikovega dela in osebnosti namen, na nevsiljiv način predložiti čim več neugodnih stvari, se odraža v njegovih odstavkih o Metelku prav nasprotna tendenca, kajti Ravnikar pravi, da bi mogli, če bi Vodnikova oseba ne bila sprejemljiva — in to ob logičnem upoštevanju Ravnikarjeve ocene v resnici ni bila —, „slovensko stolico brez pomislekov dati Francu Metelku“. In tu stopnjuje janzenistični poročevalec na prav zvit način, dasi kratko, razloge za svojega janzenističnega učenca: „Seveda še ni dovršeni slavist, toda logična glava je, lepe duševne zmožnosti ima, in mnogo nadarjenosti in ljubezni za to stroko — prav čuditi se je treba, kako se je mogel v kratki dobi enega meseca za izkušnjo tako pripraviti. Njegova poznejša dela — prireja neko versko knjigo (Ravnikar ima v mislih pač križev pot) — pričajo še očiteje, kako hitro se izpopolnjuje.“

S slično tendenco je prikrojil Ravnikar kot začasni ravnatelj filozofskih študij tudi uradni popis Metelka in Vodnika, v katerem je pomikal svojega učenca dosledno za eno stopnjo pred Vodnika: Metelkova porabnost mu je „prav dobra“, Vodnikova le „dobra“; Metelkovo moralnost označa za „zelo vzorno“, Vodnikovo samo za toliko „brezgrajno, kolikor znano“; Metelkove sposobnosti imenuje „prav dobre“, Vodnikove „dobre“.

Za tistega, ki ume brati med vrstami, postaja jasno, kaj je v bistvu pomenil Ravnikarjev predlog, ki je priporočal na prvem mestu Vodnika

in Metelka, na drugem Prigla, na poslednjem Illinziga. Ravnikar bi bil najbrž predlagal na prvem mestu mladega Metelka, ki ni pomenil za slovensko literaturo še prav nič, če se ne bi bil sramoval pred gubernijem in delom ljubljanske preporodne javnosti, ki sta bila s Zoisom vred na Vodnikovi strani. In našel je pot, da doseže svoj namen, a ostane vendar korekten pred Vodnikom in njegovimi prijatelji. Najbrž je šele Ravnikar pridobil Metelka, da je kandidiral proti bivšemu učitelju.

V Ljubljani Ravnikarju ni povsem uspelo.

Gubernijski gremij, ki je obravnaval Ravnikarjev predlog, so tvorili začasni upravitelj Fradeneck ter svetniki vitez Ebenau, baron Ertl, dr. Bernard Kogl in Jožef Balant, ki je kot študijski poročevalec pač tudi o tej stvari obveščal. Domačina sta bila samo Kogl in Balant, prvi zdravnik, drugi duhovnik, prvi samo Kranjec, drugi neborben preporoditelj, prvi pač jožefinec, drugi tip prvega, globljega herbersteinskega janzenizma. Sklep, ki ga je poslal Fradeneck s Balantovim sopodpisom 4. oktobra 1816 na Dunaj, dela gremiju, a zlasti še referentu čast (LI). Predlagali so samo dva, a Vodnika na prvem, Metelka na drugem mestu, ne obeh na prvem, kakor je storil to Ravnikar. Sicer gubernij Ravnikarjeve sodbe o Metelku ni zanikal, ampak menil, da bi mogel Metelko nedostatke prej popraviti kakor Vodnik, vendar je v utemeljtvu v prilog Vodniku jasno naglasil položaj, ki ga Ravnikar ni hotel podčrtati, namreč dejstvo, „da Vodnik ima med tekmeci nesporno najobsežnejše znanje slovenščine in zanjo največ zaslug“ in da „zato zasluži prednost pred vsemi drugimi“.

Na Dunaju pa je bila stvar že od vsega početka za Vodnika mnogo neugodnejša ko v Ljubljani; Vodnik je bil osebno nevšečen ne le Kopitarju, na čigar sodbo je čakala centralna organizacijska komisija, ampak tudi Wildeju, na sodbo katerega so se vezali v študijski komisiji; a niti Kopitarju niti Wildeju se ni bilo treba bati, da bi besedilo njune izjave utegnilo priti Vodniku do ušes.

Kopitarjeva ocena iz druge polovice oktobra 1816, žal, ni v celoti ohranjena, ampak so iz nje znani le odlomki (LIII): mnenje, da je Prigel izpričal „zelo dobro, samostojno glavo, da bi utegnila na osnovi študijev ob svojem času še kaj odličnega napraviti“; da je bila njegova ocena „sicer kratka, vendar dovolj podrobna“; da je predlagal na prvem mestu Metelka, na drugem Prigla, na tretjem Vodnika. Hromadko, ki slovenski ni znal, se je pač le priključil Kopitarjevemu mnenju.

Wilde je sprejel od študijske dvorne komisije z dopisom z dne 30. oktobra 1816 (LII) dne 12. novembra 1816 tudi Kopitarjevo in Hromadkovo mnenje na vpogled. Njegovo poročilo za študijsko dvorno

komisijo z dne 4. decembra 1816 se od ostalih v marsičem razlikuje (LIV, LV): Wilde je bil edini, ki je čutil potrebo, da svoje poročilo opremi z opozorilom na preteklost slovenskega literarnega jezika, in edini, ki je skušal določiti, kakšen bi moral biti slavist, ki naj bi dobil ljubljansko slovensko stolico.

V zgodovinskem orisu, ki ga je zgradil po Schönlebnu, Thalbergu, Valvasorju in Linhartu, je tudi osporljiva trditev, da je za slovenski jezik poleg posameznikov „storila več academia operosorum, a naslednja družba za poljedelstvo, umetnost in znanost organizirala kranjski filološki inštitut, kateremu pritiče zlasti hvala za katoliško prireditvev sv. pisma“.

Zahteve, ki jih je imel Wilde do bodočega profesorja slovenščine, pričajo, da je bivši ljubljanski bibliotekar še ves tičal v predstavi o edinozveličavnosti racionalistične „grammaire raisonnée“. Pravi namreč, da mora ta profesor: biti „dober poznavalec zgodovine svojega naroda“; „poznati filozofijo jezikov sploh, posebno še slovanskih narečij“; „posvetovati se s slovniškimi in filozofskimi pomožnimi knjigami, da bo umel svoja predavanja urediti ne le v korist (kranjskih) domačinov, ampak tudi sosednjih Slovanov, kakor so Hrvati, Slavonci, Sremci, Slovenci (Winden = štajerski in koroški Slovenci)“. Tudi zagovornikom nemško-slovenskih namesto samoslovenskih osnovnošolskih knjig je hotel priti pruski Šlezijec na pomoč, ker je brez potrebe za problem pisal: „Kranjsko ljudstvo se rado uči in rado bere, in ako mu poskrbite na označeni način primerno gradivo, zlasti kranjske natise na eni, nemške prevode na nasprotni strani, bodete neopazljivo skrbeli za kulturo dveh jezikov, a korist je na dlani.“

Seveda je Wilde sprejel Kopitarjevo zapovrstnost predloga z Metelkom na prvem, Prigljem na drugem in Vodnikom na tretjem mestu. Kopitarjevim razlogom je dodal še svoje, ki močno dišijo po osebni zavzetosti proti Vodniku in aprioristično-umetni vnemi za Metelka, katerega vendar ni prav nič poznal: „Za Metelka . . . govori namreč še to, da ume svojim predavanjem vdahnuti življenje in pazljivost slušateljev ohraniti v napetosti. Vodnik se peča sicer že dolgo vrsto let s študijem kranjskega jezika, toda do stopnje filologa se ne more povzpeti nikoli, ker je samo kompilator, ki mu manjka logike in filozofije jezika. Mimo tega so bila njegova predavanja v gimnaziji tako enolična, pojoča in trgajoča, da so napravljala najpazljivejšega učenca zaspanega.“ To vse si je upal Wilde, ki je bil v Ljubljani profesor na liceju, torej niti kolega Vodnikov, napisati pač le zaradi tega, ker je vedel, da v dvorni študijski komisiji na Dunaju ni nobenega bivšega Vodnikovega učenca.

Med temi n. pr. Peter Petrucci s svojo tako drugačno oceno Vodnikovega šolskega nastopa ni bil osamljen. Wilde je priložil tudi „tabelo“ s popisom prošnjikov, v kateri je pri Metelku opomnil, da ima „dragoceno filološko znanje“, pri Vodniku pa, da je „marljiv zbiratelj, a nikak filolog“.

Tako so dosegli ljubljanski janzenisti res več kakor so morda nameravali, namreč, da je bil na Dunaju celó skromni Prigl proglašen za boljšega „slavista“ od Vodnika in da je najboljši takratni pisatelj, čeprav je bil obenem filolog, prišel na zadnje mesto, samo da bi janzenist Metelko na prvem mestu imel čim trdnejša tla pod nogami. A dosegli so ljubljanski janzenisti toliko s pomočjo onega Kopitarja, ki je z Vodnikom istodobno zopet prijateljsko korespondiral, in onega Wildeja, kateremu je Vodnik zaupal, ker je vedel, kako je ta Šlezijec še 1809 bil navdušen za njegovo zgodovino Kranjske.

Ravnikar, Kopitar in Wilde so seveda zmagali. Seje centralne organizacijske komisije so se udeležili predsednik grof Lažansky, dvorni svetniki Guicciardi, Rinna, Jüstel, Lang, Dobrois in Türkheim ter vladni svetnik kanonik Gruber. Ker tudi Jüstel ni znal dovolj slovenščine, da bi si upal presojati izdelke, je komisija v poročilu za cesarja z dne 13. januarja 1817 izjavila, da se mora, ker „nima prisednika, ki bi znal slovenski“, ravnati po strokovnih mnenjih svojih referentov, zlasti Ravnikarja in Kopitarja. Na tej osnovi je izjavila, da je „mlademu Francu Metelku treba dati prednost pred 50letnim Valentinom Vodnikom“ (LVII—LIX). Vendar je imel Vodnik v komisiji prijatelja, morda Jüstla, ki je skušal cesarja ganiti in oslabiti tudi učinkovitost cesarjevega odloka z dne 26. decembra 1814. V poročilu je namreč tudi tale zanimivi odstavek: „Ako bi se vendarle hotelo Vaše Veličanstvo milostljivo ozirati na Vodnikovo zgodovinsko znanje slovenščine, ki je res zelo razsežno, in na njegovo zamudno zbiranje slovarskega slovenskega gradiva, ki je doslej najbogatejše in najbolj čislano, potem prosi... komisija dovoljenja, da bi smela prositi za olajšavo... najvišjega odloka, ki bi mu utegnil pri kompetenci za omenjeno stolico biti v napotje.“

Za cesarja je priredila osrednja organizacijska komisija 26. januarja 1817 izčrpno poročilo, na katerem je baron Stifft, stalni referent za take stvari v državnem svetu, dne 2. februarja 1817 pripomnil, da „to, kar govori za Metelka, po vsej priliki prevladuje“.

Seveda se Franc I. ob popisu Metelkove prevalentne ocene ni oziral na kandidata, ki je bil na poslednjem mestu, a povrh še v seznamu francosko-ilirskih framazonov in zato v navzkrižju s svojo prisego, ki jo je

moral priseči v zmislu odlokov z dne 27. aprila in 29. decembra 1801 še pred 1809: 14. februarja 1817 je imenoval Metelka; poročilo centralne komisije z dne 24. februarja je prispelo na ljubljanski gubernij dne 5. marca (LIX); 18. marca je Metelko prisegel; 15. aprila je bilo na licejskih vratih nabito in v uradnem listu razglašeno, da začne Metelko dne 16. aprila 1817 popoldne ob petih v licejskem poslopju v predavalnici drugega bogoslovskega razreda s poukom slovenščine, ki ga bo nadaljeval potem tedensko ob ponedeljkih, sredah, petkih in sobotah od petih do šestih.

Janzenisti in njihovi pomočniki so bili zadovoljni. Kopitar je v pismu Dobrovskemu 23. marca 1817 triumfiral: „... poučuje Metelko, Dolenjec, Ravnikarjev učenec, ki vzbuja mnogo upanja.“ (LXI)

Tudi Zois se je vsaj že do 8. oktobra 1818 sprijaznil z imenovanjem Metelka in z Vodnikovo usodo. Toda njegovo upanje, da pride ob delu učitelja in učencev „v malo letih iz gorá na dan ves jezikovni zaklad, ki ga je napovedala Kopitarjeva slovniška revizija“ (LXXIII), je bilo upravičeno le glede slovnice, nikakor pa ne glede slovarja.

Preporoditelji, ki so sodelovali pri tem, da Vodnik ni dobil stolice slovenskega jezika v Ljubljani, najbrž niti mislili niso na momente, na katere bi kot preporoditelji, šolniki in ljudje misliti morali: da je Vodnik svojo usposobljenost z dolgoletnim nesebičnim delom že dokazal, dočim je bil Metelko tak dokaz takrat še dolžan; da bi bil Vodnik kot pesnik, bivši časnikar in glavni in vsestransko priznani predstavitelj slovenskih preporodnih literarnih prizadevanj na stolici slovenskega jezika za neteologe neprimerno vabljivejša osebnost od Metelka in že sam ob sebi preporodno agitacijsko sredstvo; da se je Vodnik boril za eksistenco in v tej borbi izgubljal sile, ki so mu bile potrebne za delo; da bi mu stolica dala možnost, da dovrši slovar, delo, ki ga takrat nikdo med preporoditelji ni zmožal v boljši obliki od njega; da je treba izrazitemu kulturnemu delavcu dati prednost, če je sicer za neko mesto le približno tako kvalificiran kakor tekmeč in če ni dvoma, da hoče svojo službo vestno vršiti.

Epigonski kranjski janzenizem je prvič imel v roki kos usode slovenske posvetne literature, a delal je proti njeni koristi, in to najbrž že tedaj v sporazumu s Kopitarjem. Oziri na stranko in osebne simpatije ali antipatije so ljudem motile pogled.

Da ni bil izbor najsrečnejši, se je pokazalo takoj, čim je postalo aktualno vprašanje, kdo se naj v Metelkova predavanja vpiše.

(Koniec prihodnjič.)

USTANOVITEV SLOVENSKE STOLICE V LJUBLJANI

F R. K I D R I Č

III

Medtem ko so dunajski akti od 1815 do 1817 govorili le o ustanovitvi „stolice slovenskega jezika“ in tudi Metelka imenovali profesorja „slovenskega jezika“, sta skušala Ravnikar in Metelko že v poznamenovanju nove stolice označiti, da jima ne gre zgolj za praktični pouk slovenskega jezika. Licejski katalogi imenujejo stolico že 1817 „stolico slovanske filologije“ (slavische Philologie), a Metelka 1817 „profesorja slovanskega jezika in literature“, od 1818 „profesorja slovanske filologije“. Okoli 1825 so v obeh položajih nadomestili izraz „slovanska filologija“ s „slovensko filologijo“. Ta razvoj naslovov se da zasledovati tudi v uradnem šematizmu ljubljanskega gubernija in v tiskanih licejskih katalogih ljubljanskega liceja, n. pr. za leta 1825, 1831, 1846.

Ker na Dunaju te samovoljne ljubljanske prekrstitve in razširitve dolgo niso opazili, bi bil mogel Metelko pod uzurpiranim naslovom uveljaviti in udomaćiti v štirih tedenskih urah pri slušateljih, ki so z neznatnimi izjemami slovenski že znali, mnogo več, kakor običajni posredovalci praktičnega znanja kakega jezika, če bi bil umel premagati težkoče, ki so jih predstavljali zanj momenti kakor: slaba zasidranost preporodne miselnosti v študentovskih krogih, ki so bili tudi v Ljubljani do slovenstva še po večini mlačni, pomanjkanje slovenskih umetniških tekstov in ozek obseg obveznosti slovenskega pouka.

Ugibanje, ali bo profesor slovenščine imel dovolj slušateljev, je delalo tistim preporoditeljem, ki so poznali razmere, pač v začetku skrbi, in nič čudnega ni, da so si obetali več uspeha od predpisanega obveznega pouka kakor pa od uvidevnosti in preporodne vneme ljubljanskih dijakov samih. Ravnikar je dne 10. avgusta 1815 le na splošno omenil, da ima kot slušatelje slovenske stolice v mislih bodoče uradnike in dušne pastirje (XV). Toda že vloga študijskih direktorotov izpričuje misel, da je treba napraviti obisk predavanj obvezen za vse skupine licejskih slušateljev, za katere bi se dala obveznost vsaj nekoliko utemeljevati: predlagali so namreč, naj bi bil obisk teh predavanj dovoljen vsakomur, obvezen pa za bogoslovce drugega letnika in za tiste slušatelje, ki bodo morali poslušati predavanja iz kmetijstva (XVIII). Ta predlog si je osvojil v glavnem tudi ljubljanski gubernij (XVII).

Predlog o obveznosti slovenskega pouka za dve skupini v začetku na Dunaju ni našel simpatij. Centralna organizacijska komisija je v predlogu za cesarja 27. novembra 1815 predlog ljubljanskih oblasti precej omejila: obvezen bi naj bil pouk tudi za bogoslovce le takrat, kadar se za obveznost izjavijo pristojni ordinariati; slušateljem liceja, ki se hočejo posvetiti študiju kmetijstva ali politični in sodni službi ter morda tudi bogoslovcem, naj se študij slovenščine priporoča, in sicer z utemeljitvijo, da bodo imeli obiskovalci predavanj iz slovenščine pri prošnjah za službe prednost pred drugimi (XXI). Cesar je ta predlog potrdil in v zmislu dopisa centralne komisije z dne 26. decembra 1815 je moral ljubljanski gubernij glede bogoslovcev le še pristojne tri ordinariate vprašati za mnenje (XXIV).

Prav zaradi teh vprašanj pa je Dunaj svoje mnenje o obveznosti slovenskega pouka precej izpremenil.

Proti stolici nista sicer bila niti tržaški niti goriški ordinariat, nasprotno, v Gorici so celo menili, da je ustanovitev slovenske stolice vse hvale vredna in če ne potrebna vsaj zelo koristna naprava. Vendar sta bila tako tržaški kakor tudi goriški ordinariat proti obveznosti slovenskega pouka za njune bogoslovce: prvi je 30. januarja 1816 naglašal, naj primorskim bogoslovcem na ljubljanskem liceju le učitelji na srce govoré, da se bodo slovenskega pouka radovoljno lotili (XXVII); tržaško škofijstvo je v odgovoru z dne 5. februarja 1816 k sodbi, da zadostuje, če se bogoslovcem učenje slovenščine le svetuje, dodalo še utemeljitev, češ, peščica bogoslovcev iz tržaške škofije že tako govori deželni jezik, a bogoslovcem iz Istre bi bil bolj potreben pouk v hrvaškem jeziku kakor pa v slovenščini (XXVIII). Tako je bil ljubljanski ordinariat edini, ki se je v odgovoru z dne 17. februarja 1816 izrekel za obveznost slovenskega pouka za vse bogoslovce drugega letnika (XXXI). Rektorat ljubljanskega liceja, ki je dobil odgovore ordinariatov v izjavo, je v dopisu guberniju z dne 9. marca 1816 svoj predlog iz prejšnjega leta le malo omejil: Ravnikar je namreč sedaj svetoval, naj bo slovenščina bogoslovcem drugega letnika obvezen predmet, vendar s to olajšavo, da slabejši redi iz tega predmeta nadaljevanju študij ne bi bili v oviro. Zelo spretno je Ravnikar v tem odgovoru pobijal stališče tržaškega ordinariata. Proti stavku, da bogoslovci iz tržaške škofije že tako znajo slovenski, je naperil prepričevalni ugovor, da bi se po takih načelih dalo zametavati sploh vsako izobraževanje po materinem jeziku; proti podčrtavanju, da bi za istrske bogoslovce bila hrvaščina potrebnejša od slovenščine, je menil, da je odmeril tržaški ordinariat slovenščini pretesne meje, češ, govor Istranov se od govora notranjeavstrijskih Slovencev le malo razlikuje. Pravilno je Ravnikar tudi poudarjal, da je obvezen pouk

resnejši in koristnejši od neobveznega. Le to je bilo neprevidno, da je Ravnikar v svojem poročilu tudi rekel, da bogoslovci „zvečine sami želijo, naj bi bila zanje slovenščina obvezen predmet“ (XXXVI) ... Ravnikar in ljubljanski ordinariat sta zmagala: centralna organizacijska komisija je sprejela sedaj prvotni predlog ljubljanskih študijskih direktorats, a 15. aprila 1816 je ljubljanski gubernij dobil njen dopis, da bo obisk predavanj o slovenščini dovoljen vsakomur, obvezen pa za bogoslovce drugega letnika in za vse slušatelje kmetijstva. Medtem sta goriški in tržaški ordinariat izpremenila svoje mnenje ter pristala na obveznost za bogoslovce drugega letnika (XXXVIII).

Od spomladi 1816 dalje je utegnil biti torej Ravnikar pomirjen tudi glede tretje točke, ki ji je v okviru problema nove stolice pripisoval važnost. Momenti, za katere je sedaj glede števila slušateljev šlo, mu po vsej priliki niso delali skrbi. A šlo je za važne stvari: da ostanejo na Dunaju zvesti odločitvi iz pomladi 1816; da bogoslovci drugega letnika in pa slušatelji novih predavanj o kmetijstvu, ki so se pričela v prvem semestru šolskega leta 1816/17, mirno in s preporodnim razumevanjem sprejmejo novo obvezno učno obremenitev; da privabi osebnost učitelja slovenščine čim več slušateljev tudi mimo obveznikov.

Toda le prekmalu, namreč komaj je Metelko spomladi 1817 začel predavati, se je moral Ravnikar prepričati, da se je v marsičem motil.

Prvo razočaranje so pripravili Metelku in Ravnikarju na Dunaju, kjer so do srede junija 1817 odločili, da za slušatelje, katerim je predaval profesor Werner o ekonomiji, Metelkova predavanja niso obvezna. Ozadje te izpremembe ni povsem jasno, ker ga osvetljujejo le namigavanja v Kopitarjevem pismu Zoisu z dne 14. in 15. junija 1817 (LXV) in pa licejski katalogi. Kopitar je zaključil svoje poročilo: „Metelko si naj išče sedaj prostovoljnih učencev, tem boljši bodo ...“

Toda pokazalo se je, da je Ravnikar tudi vnemo bogoslovcev za slovenski pouk zelo precenjeval, in to je bilo zanj in za Metelka drugo veliko razočaranje. Novembra 1817, torej v začetku šolskega leta 1817/18, so se namreč bogoslovci drugega letnika v posebni vlogi na gubernij pritožili proti odločbi, da je zanje slovenski pouk obvezen. Razlogi bogoslovcev, med katerimi so bili tudi Jožef Kek, Andrej Smolnikar in frančiškan Emanuel Podvinski, kažejo, da se ta mladina preporodnega pomena slovenske stolice ni prav nič zavedala in da bi je ne bilo prav nič bolelo, če bi bila vlada novo pridobitev zopet ukinila. Tožijo namreč, „da so zaradi slovenskega pouka preobloženi z delom na škodo svojemu zdravju in tudi na škodo izobraževanju za svoj stan, zlasti ker večina njih še druge dijake poučuje“ (LXVI). Stvar slovenske

stolice so morali braniti novi rektor Klementini in tuji birokrati. Klementini se je 22. decembra 1817 iz pritožbe norčeval, sicer pa skušal rešiti položaj z mnenjem, da je pritožba le po nekaterih povzročena in da je ni zakrivila toliko nemarnost za slovenščino kolikor mladostna lahkomišelnost (LXVIII). Gubernij je 30. decembra 1817 odgovoril bogoslovcem, da izpričuje njihova prošnja za zmanjšanje učnih ur čudno lahkomišelnost in da je prej kazni vredna, kakor da se usliši (LXIX). A dvorna študijska komisija je na osnovi ponovnih poročil iz Ljubljane, ki sta jih sestavila filozofsko in teološko ravnateljstvo 8. aprila 1818 (LXX), dne 2. maja 1818 odgovorila, da mora „za bogoslovce drugega letnika slovenski jezik ostati obvezen predmet vse dotlej, dokler bodo predavali na liceju o dušnem pastirstvu v slovenskem jeziku“ (LXXI). Ta odlok, ki ga je sporočil gubernij liceju 2. junija 1818 (LXXII), je rešil Metelka bojzani, da ne izgubi glavne skupine slušateljev, in mladi profesor slovenščine „se je z novim pogumom lotil dela zase in za svoje teologe“ (LXXIII). Da mimo bogoslovcev ne bo imel mnogo drugih slušateljev, o tem se je najbrž že bil prepričal, in to je bilo zanj in za Ravnikarja v tej stvari tretje veliko razočaranje.

Neznatno število takih Metelkovih slušateljev, za katere obiskovanje predavanj o slovenščini ni bilo obvezno, spada prav tako kakor pritožba bogoslovcev iz novembra 1817 med znake, da Metelkova predavanja niso imela take privlačne sile, kakršno so jim preporoditelji morali želiti. Obenem so izpremembe v tem številu morda tudi odmev dveh postranskih činiteljev: učnih knjig v Metelkovih kurzih (od spomladi 1817 do poletja 1825 je bila v veljavi Kopitarjeva „Grammatik der slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark“ iz 1808, a od jeseni 1825 dalje Metelkova „Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen“ iz 1825) in literarnih bojev, v katere je zaplel Metelka njegov novi črkopis.

Največ slušateljev mimo teologov je imel Metelko 1817, torej prvo leto, in sicer 17. Bili so to po večini filozofi, med njimi Smoletov prijatelj Jurij Jereb, grof Lichtenberg, Jožef Orel in Peter Petruzzi.

Tako visokega števila prostovoljnih slušateljev ni imel Metelko nikoli več:

V šolskem letu 1817/18 je imel v prvem semestru štiri take slušatelje, med njimi je bil „trgovski subjekt“ Andrej Smole, ki je imel v nravnosti „primeren“, za uporabe „prav dober“ red, a se ni dal izprašati, v drugem semestru samo dva brez Smoleta; 1818/19, ko je bil med teologi drugega letnika Čop, so bili v prvem semestru štirje neteologi, med njimi Miha Kastelic in Blaž Crobath, v drugem semestru le neki Janez Merhar; 1819/20 ni bilo nobenega neteologa; 1820/21 je bil le Janez Vesel; 1821/22 sta bila samo dva; 1822/23 so bili v

prvem tečaju le trije podčastniki, v drugem sta ostala še dva; 1823/24 je imel Metelko le enega prostovoljca, namreč 22letnega fizika Antona Česnika iz Cerkelj.

V šolskem letu 1824/25 se je število prostovoljnih Metelkovih slušateljev dvignilo, in sicer jih je bilo v prvem tečaju trinajst, v drugem devet, med njimi v obeh tečajih Franc Močnik. O vzroku se dá le ugibati, ne sme se pa prezreti, da je bila Metelkova slovnica, katere predgovor je napisan 21. maja 1825, že v tisku, dasi je tiskani seznam predavanj na liceju napovedoval za 1825 še rabo Kopitarjeve slovnice. Približno na isti višini je bilo število prostovoljnih slušateljev še 1825/26, v prvem letu, kar je bila osnova predavanj predavateljeva dotiskana slovnica; prostovoljnih slovenistov je bilo deset, med njimi še vedno Franc Močnik. Nato je drugovalo teologom zopet samo manjše število prostovoljcev: 1826/27 jih je bilo samo pet, 1827/28 sicer osem, a 1828/29 zopet le šest, 1829/30 pač devet, a 1830/31 samo šest, med njimi fizika Peter Hitzinger in Blaž Zima.

Zdi se, da je črkarska pravda, ki so jo začeli čbeličarji 16. maja 1831, delala Metelkova predavanja neobogostvom še manj privlačna, kakor so že sicer bila: 1831/32 je imel le štiri prostovoljne slušatelje; 1832/33 jih je bilo šest, med njimi Anton Mažgon; 1833/34 so bili bogoslovci sami; 1834/35 je zahajala k Metelkovim predavanjem zopet le četvorica takih slušateljev, ki jih k temu ni silila dolžnost.

V dobi, ko je bila borba proti metelčici s Čopovimi in Prešernovimi prispevki načelno že rešena in nato s prepovedjo natiskovanja osnovnošolskih knjig z dne 6. novembra 1833 iz osnovne šole pregnana, so postali na Dunaju prav zaradi metelčice zopet pozorni tudi na Metelkovo stolico slovenskega jezika.

Ljubljanski škof Wolf, ki se je 1833 zelo odločno izjavil proti rabi metelčice v knjigah za osnovne šole, je hotel naslednje leto doseči, da izgubi novi črkopis poslednje oficialno zatočišče: dne 2. februarja 1834 je poslal dvorni učni komisiji predlog, da bi se sedaj glede na stanje osnovne šole moralo tudi Metelku zapovedati, da bi v svojih predavanjih začel uporabljati stari pravopis, t. j. bohoričico (LXXIV). Udarec je bil naperjen predvsem tudi proti rabi Metelkove slovnice. Dočim je poslal gubernij škofovo vlogo 15. februarja 1834 menda brez posebnih pripomb na Dunaj (LXXV), je zahteva dvorne študijske komisije z dne 16. aprila 1834 povzročila novo obravnavanje predloga (LXXVI).

Dolgo ni bilo jasno, na katero stran se nagne tehtnica: ravnateljstvo filozofskih študij v Ljubljani, t. j. kanonik Peterman, se je izjavilo, naj ostaneta v slovenskih kurzih na liceju tako Metelkova slovnica kakor tudi novi pravopis (LXXVII); prosvetni referent kanonik Stelzich in guverner Schmidburg sta se v opremi Petermanovega poročila postavila 24. januarja 1835 na škofovo stran (LXXVIII). Peterman je 11. aprila 1836 svoje stališče v prilog metelčici in Metelkovi slovnici ponovno

brnil (LXXXI), a so mu menda sedaj pridružile svoje izjave tudi druge ljubljanske šolske oblasti (LXXXIII). Študijska revizijska komisija, kateri je dvorna učna komisija poslala 24. maja 1835 v presojo Metelkovo knjigo in vsa ljubljanska poročila izza Wolfove vloge (LXXXIII), je menila, da je knjiga „za javni pouk neporabna“ (LXXXVI). Tudi namestni poročevalec dvorne učne komisije Waldheim, ki je v svojem referatu v seji z dne 25. junija 1836 sicer naglašal, da je Metelkovo slovnico „pri svojem študiju slovenskega narečja neposredno po njeni objavi 1825“ rabil ter „našel v njej bogat zaklad znanja“, se je približal predlogu škofa Wolfa, češ, „določi se naj, da se Metelkova slovnica v pričujoči obliki kot predavateljska knjiga ne sme več rabiti, ampak da je treba predložiti drugo, v kateri se rabijo samo latinske črke, bodisi staro, bodisi novo, ki bi jo Metelko v ta namen spisal in predložil v tukajšnjo potrditev“ (LXXXVI). Med člani študijske revizijske komisije je sicer edini Hromadko, dunajski predavatelj češčine, razumel nekoliko slovenščine, vendar ta komisija ni odklonila Metelkove knjige samo zaradi črkopisa, ampak tudi iz drugih razlogov, češ: poglavje o tvorbi besed je preobširno; predpisi o pravopisu in prozodiji manjkajo; opombe o tvorbi futura so nepopolne; deklinacijskih oblik je preveč; uvod ima o slovenskih protestantih več neprimernih opazk itd. (LXXXVI). Nekateri očitki, n. pr. prva dva, so sicer upravičeni, a kdor bi bil hotel knjigo iz meritornih razlogov odkloniti, bi bil moral seči mnogo globlje...

Toda vse kaže, da je Kopitar napel vse sile, da odvrne nevarnost, ki je pretila njegovemu varovancu. V seji dvorne učne komisije, ki se je vršila 25. junija 1836 pod predsedstvom vicekanclerja viteza Lilienaua, sta glasovala za referentov predlog samo vladna svetnika Halleschka in Purkarthofer, dočim so glasovali dvorni svetniki vitez Pidoll, baron Türkheim in Meschutar ter vladni svetnik Platz za predlog, ki je pomenjal Metelkovo zmago, ker ni le odredil, naj ostane Metelkova slovnica kot knjiga, ki jo je avtor „v ta namen z upoštevanjem sedanjega kulturnega stanja slovenskega jezika spisal“, predavateljska knjiga, ampak je izrečno odredil za Metelkova predavanja tudi rabo metelčice, češ, bogoslovcem kot bodočim dušnim pastirjem in voditeljem osnovnega šolstva ne bo težko pisati namesto preprostih slovenskih (= Metelkovih) znakov sestavljenih latinskih (= v bohoričici n. pr. za č) znakov (LXXXVII).

Obenem z metelčico je bil rešen tudi naslov „stolica za slovensko filologijo“. Ko so namreč sedaj po 18 letih na Dunaju opazili izpremembo naslova, je zahtevala dvorna učna komisija 6. marca 1835 od ljubljanskega gubernija pojasnilo, „kako se je moglo zgoditi, da se govori o predavanju slovenske filologije, medtem ko je najvišji odlok z dne

18. decembra 1815 (dvorni dekret z dne 26. decembra 1815) potrdil le stolico slovenskega jezika ter je bil pouk slovenskega jezika z odlokom z dne 14. februarja 1817 podeljen . . . Metelku (LXXIX). V Ljubljani so se skrili za netočno izjavo, da je „poznomenovanje slovenske filologije polagoma nadomestilo izraz slovenski jezik“ (LXXXVI). Referent dvorne učne komisije je 25. junija 1836 sicer menil, naj se Metelko pouči, da njegova „stolica ni za filologijo, ampak za pouk jezika“, vendar komisija ni napravila o tej stvari nobenega sklepa in poznomenovanje „slovenska filologija“ je ostalo.

Za neteologe Metelko vkljub tem uspehom ni postal vabljivejši, ker je bilo prostovoljcev med njegovimi slušatelji tudi odslej malo:

1835/36 nobenega; 1836/37 šest; 1837/38 dvanajst, med njimi filozofi Karel Dežman, Anton Pintar, Valentin Plemelj in Anton Žakelj; 1838/39 štirje, med njimi Franc Malavašič; 1839/40 šest; 1840/41 eden; 1841/42 eden; 1842/43 osem, med njimi filozofa Prešernov znanec Gregor Ložar in Hrvat Nikolaj Siz; 1843/44 pet, med njimi filozof Anton Globočnik; 1844/45 sedem; 1845/46 osem, med njimi fizik Anton Oliban; 1846/47 šest, med njimi logik Franc Plemelj; 1847/48 trije, med njimi fizik Andrej Schwegel; 1848/49 enajst, med njimi logik Etbin Costa in Andrej Schwegel.

Tudi dogodki kakor stiki mladine s Korytkom 1837 do 1839, delo za semeniško društvo od 1838 dalje in marčna revolucija so na porast števila slušateljev, ki so se prostovoljno vpisali v Metelkove kurze, komaj opazljivo vplivali.

Skoraj vsakdo, ki je Metelka prostovoljno poslušal, je izpričal s tem že tudi neko svojo nagnjenost do preporodne miselnosti. Kakor pa je nizko število Metelkovih prostovoljcev dokaz, da je bila preporodna miselnost pri ljubljanskih akademikih 1817 do 1849 še rahlejša, kakor bi pričakovali za dobo, ko je izza objave prve slovenske preporodne manifestacije potekalo že 50. do 80. leto, prav tako je obenem tudi opozorilo, da je Metelku manjkalo mnogo potez, ki bi mu s preporodnega stališča bile potrebne. Večina poznejših kulturnih delavcev iz neduhovniških krogov, ki so 1817 do 1849 študirali na ljubljanskem liceju, je sicer Metelka prostovoljno poslušala, vendar je presenetljivo, da je dal ljubljanski licej tudi v časih, ko je imel na vseh treh „fakultetah“ do 236 slušateljev, Metelku poleg 15 do 20 bogoslovcev komaj še kakih deset prostovoljcev in da med prostovoljci zaman iščemo Prešerna in več drugih. Nedvomno bi bil imel Metelko večjo privlačno silo, če bi se bile v njegovi fiziognomiji z lingvističnim darom še družile nekatere izmed potez, ki so 1810 do 1813 odlikovale graškega Primca: romantični entuziazem; malce agitatorskega in organizacijskega daru in zmisel za poezijo, kakršno bi bil pri svojem pouku zlasti od 1830 dalje mogel

upoštevati. Slovenist, ki poučuje v srednji šoli, ne bi smel biti niti samo literarni zgodovinar niti samo lingvist, ampak oboje v isti stopnji. Če je zgolj literarni zgodovinar, ni sposoben, da pomaga učencu premostiti prehod od narečja do literarnega jezika, da ga uvede v vsestransko razumevanje jezikove logike in da uči spoznavati stil kakega pisatelja; če je zgolj lingvist, utegnejo ob njegovi suhoparnosti učenci že v nižjih razredih zasovražiti predmet.

Čeprav pa je bil vpliv Metelkovih kurzov manjši, kakor bi lahko bil, ga zgodovinar slovenskega preporoda vendar ne sme prezreti: nedvomno je stolica ugodno vplivala na jezik mlajših pridigarjev in na jezik nabožnih knjig tiste dobe, a tudi marsikateri posvetni pisatelj, ki ni imel tako intimnega stika s svojim domačim govorom kakor Prešeren, se je le z njeno pomočjo jezikovno usposobil za slovensko literarno delo.

*

Slovenska stolica v Ljubljani ni bila edini šolski jezikovno-politični uspeh slovenskih preporoditeljev na Kranjskem v dobi tako zvane avstrijske restavracije.

Za slovenizacijo osnovne šole so se preporoditelji pošteno borili ter si v dvajsetih letih tudi priborili odlok, naj se tiskajo za šole na kmetih učne knjige, ki bodo imele samo slovenski tekst, ne več slovenskega in nemškega. Nedeljske šole, ki so imele osnovo v opozorilu dunajske dvorne pisarne z dne 10. februarja 1805, a so v Iliriji dobile novo okrepitev v okrožnici ljubljanskega gubernija z dne 22. novembra 1816, so bile po prizadevanjih preporoditeljev že od začetka samoslovenske. Za slovenski pouk tistih obrtniških vajencev, ki so obiskovali strokovne tečaje za rokodelce, a so znali bolje slovenski ko nemški, so skrbeli vsaj v Ljubljani, kjer so iznova utrdili tudi običaj slovenskih kurzov za babice. Ljubljanska gimnazija je v Čopu in Petruzziju dobila profesorja, ki sta se upala v retoričnem pouku omenjati semtertje tudi slovenske pesniške tekste. Slovenska predavanja iz dušnega pastirstva na ljubljanskem liceju so ob pomoči slovenske stolice dobila pač lepšo jezikovno obliko, kakor so jo imela prej.

Mnogo slabše je bilo v isti dobi napredovanje slovenizacije šole v obrobni slovenskih kulturnih okoliših.

Ustanovitev stolice slovenskega jezika v Celovcu je predlagal 17. maja 1822 Jožef Tadej Blatnik iz Podčetrka, takrat župnik pri Sv. Jakobu na Soboti. Medtem ko za ta predlog niti Dobrovský niti Kopitar nista imela pravega zmisla, so 1823 brez posebnega sodelovanja preporoditeljev obnovili slovensko stolico v Gradcu. Toda novi graški profesor Kvas ni bil podoben niti Primcu niti Metelku: ni bil niti entuziast niti

jezikoslovec. V Celovcu so Slomškovi privatni kurzi 1822 do 1824 in 1829 do 1838 tvorili nekak nadomestek za stolicu. Osnovne šole na kmetih so dobile iste samoslovenske knjige kakor na Kranjskem le še na Primorskem in semtertje v beljaškem okrožju, vse druge so imele dvojezične ali samo nemške. Za slovenski pouk rokodelskih učencev niso skrbeli nikjer, pač pa so začeli misliti na slovenski pouk babic tako v Celovcu kakor tudi v Gradcu. Slovenska predavanja o pastoralnem bogoslovju so uvedli v Gorici, a to menda šele po 1819, ko je prišel za škofa iz Ljubljane Balant.

Marčna revolucija 1848 je strla rešpekt tudi pred tradicijo šolskega jezika na našem ozemlju ter omogočila, da so začeli tudi Slovenci vse glasneje zahtevati za svoj jezik vse pravice v šoli, ki pritičejo v lastnem območju vsakemu jeziku. Razvoj je bil tudi v naslednjih 70 letih poln borb in krivic, vendar je slovenščina polagoma dobila v šoli nekaj novih svojih naravnih pravic.

Z zaključkom svetovne vojne bi morala biti za Slovence v Jugoslaviji borba za pravice slovenskega jezika, slovenske literature in slovenske učne knjige v šoli prav tako zaključena kakor borba za slovenski uradni jezik in za enakopravno upoštevanje slovenščine na vseh vrstah uradnih tiskovin in napisov. Pošteno in brez zahrbtnih špekulacij, kako bi se dalo kaj drugega vtihotapiti! Na zatožno klop bi spadal, kdor bi hotel našo jezikovno politiko drugače usmerjati ter v nasprotju z interesi državne pedagogike in z izjavami predstavnikov države šariti doma in pri naših bratih s svojo pobožno željo, ki jo ogorčeno odklanja ves slovenski narod: „da v dvajsetih letih ne bo nikdo več slovenski pisal“.

KREATURE

VESELA SLOVENSKA LEGENDA V TREH DEJANJIH

B R A T K O K R E F T

S l a v a: O, pardon!

B r e d a: Kar naprej! Prav z veseljem se ti umakneva, če bi se rada na samem pogovarjala s svojim ženinom.

S l a v a: Kar sva se imela pogovoriti, sva se že pogovorila. Ne potrebujeva tvoje milosti.

B r e d a: Kdovekaj veliko se s tabo ni bilo meniti. (*Profesor nastopi.*)

P r o f e s o r: Ples res utruji človeka. Neverjetno, nič več ne zdržim. Človek se stara.

Za nas Slovence, ki smo pravi Benjamin v družini narodov, je pa tudi taka Biennale zanimiva in poučna, saj nam jasno kaže, da v kulturnem udejstvovanju številčna moč sama ne odloča. Manjši narodi in države — Belgijci, Holandci, Švicarji, Madžari, Rumuni — ustvarjajo nele sorazmerno, marveč tudi absolutno prav dobre in vsega spoštovanja vredne umetnine, ki po svoji iskrenosti pogostoma celó prekašajo dela pripadnikov velikih narodov. Potrdila nam je pa tudi ta mednarodna revija, da se našim oblikujočim umetnikom ni treba prav nič skrivati in sramovati pred tujci: marsikatero razstavljeno delo iz raznih paviljonov bi le v prid razstavi lahko izmenjali z boljšim slovenskim.

RAZGLEDI V VZGOJI

JOŽE KERENČIČ

V vseh družbah in časih si je sleherno močno doživeto, iz najglobljih človeških spoznanj izvirajoče prizadevanje utiralo s silnimi napori pot do uresničenja, še prav posebno stremljenje po spremenjenih odnosih med ljudmi. V svojih zadnjih odtenkih se je moralo vselej uveljaviti proti brutalni sili družbenih plasti, ki so s popačenimi motivacijami, pa tudi z videzom plemenitih nagnjenj poskušale zavreti tok razvoja.

V vseh takih razdobjih je bilo odločilno važno oblikovanje mladega rodu, in kakor nikoli, so v takih dobah služila vsa sredstva, poleg prepričevanj tudi kruta sila, poleg resničnih spoznanj tudi laž prizadevanju, da bi prekrasila mladino z veljavnimi nazori, jo oblikovala v smislu naporov, ki so pod videzom neke splošnosti v svojih zadnjih odtenkih služili potrebam in koristim ene same družbene, vladajoče plasti. V nasprotju s temi napori pa je v mladino predvsem tlačjenih družbenih slojev pljusvalo življenje s svojo stvarnostjo, s svojimi potrebami, pogoji in možnostmi. Kakor nikoli je mladina v takih razdobjih rasla pod skrajno nasprotujočimi si vplivi, skozi lastne in tuje napore. Oblikovanje mladega rodu je stalno kazalo tipične poteze svoje dobe, silnice medsebojnih prerivanj in naporov so stalno krožile skozi mladino in šola, odkar se je razvila v tisto družbeno ustanovo, ki naj bi posredovala pri hotenem in zavestnem oblikovanju, je bila stalno torišče zdaj manj zdaj bolj izoblikovanih spopadov, dokler se ni na največji družbeni prelomnici zadnjih desetletij skozi tavanja, zmote in neštete poskuse ponekod priborila do novih pogojev, do nove oblike in vsebine, da se je prilagodila telesnemu in duševnemu življenju in zadostila potrebam in koristim ljudskih delovnih slojev.

Na Slovenskem smo v vsem, tudi v vzgoji, s polstoletnim zastojem, nesproščeni in mlačni, tavalni za kulturno, polkulturno in civilizirano Evropo. Tesno vklenjeni v tradicije smo se zaradi notranje ozkosti izgovarjali na našo maloštevilnost, ob kateri in zavoljo katere smo se na samosvoj način napihovali pred drugimi. Taki smo ostali v tem stoletju velikih prevratov, v »stoletju otroka« (Ellen Key) tesno vklenjeni v konec prejšnjega stoletja pridobljene oblike. Enako mlačno osladno in enako skopo kakor nekoč v odnosu do dvojnega cesarstva se mladini vceplja domorodna ljubezen v novi državi. S prav tako upravičenostjo kakor nekoč strašijo še vedno starši neposlušne otroke s šolo, ki jim bo vlila respekta v kosti.

Življenjska stvarnost na Slovenskem se razvija v močnih nasprotjih. Mladina se vzgaja k zavesti, da živimo v svobodni domovini, pa še tisoči kočarskih

družin težačijo grofovski, kloštrski in ostali tuji zemljiški gospodi; nove tovarne rastejo iz tal, delavec, ki dela v njih, ne more ne prav živeti ne umreti; ob neurjih poplavlja in odplavlja neurejene reke cela polja, kmečki živelj pa zavoljo pomanjkanja zemlje in kruha na njej znova in znova odhaja po svetu, kjer opravlja najbolj naporna in hlapčevska opravila. Napihujemo se pred drugimi nad lepoto in pestrostjo naših pokrajin, slepi pa smo za dejstvo, da pestra, drobno razparcelirana, v ozke krpe raztrgana in z vsemi vrstami sadežev zasejana polja krijejo svojevrstno težko problematiko. Napihujemo se s svojo kulturnostjo, pa smo redke svoje velikane, ki so nam dali najresničnejši tekst in najveličastnejšo podobo naše bolesti, žive tlačili v grob. Preklinjali smo spoznane resnice, po smrti trgamo iz tekstov in jih pretvarjamo in dokazujemo z njimi tudi laž (pr.: Cankar). Napihujemo se s svojo kulturnostjo, pa ubijamo pogoje kulturnemu ustvarjanju, prepuščamo stradanju in umiranju ljudi, ki s krvjo pišejo tekst našega življenja naših dni; še več, odpravljamo jih s ciničnimi opazkami: »Po smrti vam postavijo spomenik, živi pa stradajte in trpite! Taka je pač usoda slovenskega umetnika.« (Iz odgovora bivšega narodnega poslanca in ravnatelja velike tovarne ... pisatelju P.) Itd., itd.

Ponašamo se z nešteti organizacijami, ki se kakor gobe po dežju množe med našim ljudstvom. Njih bistveni uspehi so vedno pogostejše tombole in nedeljske veselice, kjer se ljudstvo z medsebojno zavistjo in z razburkanimi podtalnimi nagoni pcha za srečo in kjer se naužije primitivnega in poceni veselja. Množe se poboji in pokolji, katerih najpogostejša žrtev je mladina, ki je komaj zapustila šolske zidove in se na tak neprimeren, popačen način poskuša uveljaviti v življenju. Dejstvo je, da se večina predvsem moške mladine, kadar dozorevajoča prestopi šolski prag, s sovraštvom in odporom obrne proti šoli. Njene najkrepkejše življenjske manifestacije po vsem tem oblikovanju so pobalinstvo, potepanje, pretepi in poboji, ob veseličnih priložnostih v pijanosti popačena prva spolna razmerja. Vse to je svojski odgovor na dolgoletno prizadevanje. Nad to mladino tarnamo in jo obsojamo. Ne zavedamo se, da je velik del krivde v nas, ki se prepričujemo, da smo zadihali zrak svobode, se napihujemo z lepoto in bogastvom svoje zemlje, tekmujeemo v vdanosti in služnosti nečemu, kar je izven nas, pri vsem tem pa smo preslepi za tisto stvarnost, ki pljuska skozi mladi rod in ustvarja pojave, da velika večina mladine na Slovenskem odrašča v pomanjkanju in cinizmu.

Za to gre, da tista plast na Slovenskem, ki oblikuje mlade rodove, preoblikuje tudi sebe, svoje gledanje in ravnanje.

Doživeli smo pojave, da so v tisti dobi, ko so v naši sredini vladali nazori o imenitnosti kmečkega stanu, o vaški idili, o nesmislu razredne borbe itd. in ko so do neba povzdigovali tradicije kot najdragocenejši vrelec slovenske družbene sredine, doživeli smo tedaj, da so redki posamezniki občutili v sebi in okoli sebe čisto drugo problematiko. Doživeli smo, da so bili za svoja spoznanja preganjani in kakor nikoli so želi krilatice: »To ni zraslo iz naših tal«, »To je strup za naše dobro in verno ljudstvo« itd.

V naši družbeni sredini se je stalno onemogočalo prizadevanje, ki je kakorkoli in to v jedru posvečalo svoj trud tistim velikim naporom človeštva, da bi se kdaj izboljšalo življenje vseh ljudi, ki žive na tem koščku zemlje. Svojo kalvarijo je doživelo in še doživlja delo, ki raste iz spoznanja, kakor ga je izpovedal eden naši šolnikov z besedami: »Težke življenjske prilike prebivalstva so me napotile, da sem delo v šoli preokrenil iz običajnih tirov. Šoli in delu niso dajali osnove samo predpisani učni načrti, ampak življenje. Na živih ljudskih potrebah sem gradil, da dvignem speče ljudske sile ter zavrem gospodarski, socialni, kulturni in нравni razkroj tukajšnjega ljudstva.

Kako bi se mogel omejiti zgolj na uradno šolo, na predpisane učne načrte in mrtvo gradivo v njih tam, kjer stanuje ljudstvo še v dimnicah med okajenimi stenami, na prstenem podu, ob odprtem ognjišču, v zatohlem zraku, nasičenem pare in dima; kjer ljudje, zaviti v razpadajoče cunje, spe v hlevih na stelji; kjer nevednost, vraževerstvo zastirajo pot, ki drži k izboljšanju krajevnih razmer; kjer uspavajo matere otroke z makom, žganjem, prežganim sladkorjem; kjer pojedinci izkoriščajo nevedno ljudstvo; kjer se proletarizira in še vedno germanizira slovenski kmet in delavec« (J. Jurančič: Iz šole za narod, str. 5).

Nekateri pojavi zadnjih let kažejo, da si težnja po preusmeritvi oblikovanja mladega rodu vedno bolj utira pot. Ne gre zgolj za spremembe v metodi, zakaj tu smo še kolikor toliko capljali za ostalo Evropo, gre za one globlje spremembe v odnosih šole do ljudstva, gre za idejo, ki bi v mladini vzbudila zopet smisel in veselje do življenja. Vedno močnejše je spoznanje, da je treba brez mlahavosti in samodopadljive nadutosti s polno odgovornostjo za našo sedanost in bodočnost poseči v osrčje otroškega življenja. Prizadevanje v tej smeri, ki so mu označili prve dragocene poteze že pred leti dr. Žgeč, J. Jurančič, K. Doberšek i. dr., dobiva določnejše in jasnejše oblike. V gibanju »Učiteljskega pokreta« je dobilo širšega in globljega zamaha, da bo slovensko vzgojstvo obogatelo za nova dogmatja o telesni in duševni rasti otroka, o pogojih našega družbenega življenja. Tako se izpoveduje mlad učitelj »Pokretaš«: »Postavljeni v sredo najhujših trdot borbe za vsakdanji kruh, neokuženi z ideologijo preteklosti, so mladi učitelji na lastni koži občutili zgrešenost naših dosedanjih poti. Uprli so svoje poglede navzdol med narod in logično prišli do spoznanja, da ljudstvo ne more biti več predmet za eksperimente inteligence, marveč obratno, inteligenca naj črpa svoje smernice za delo iz narodovih potreb, ki jih ni moči rešiti drugače, kakor kompleksno.« (Iz članka o »Učit. pokretu« v »Učit. tovarišu« 24. junija 1937.)

V poplavi literature o vzgoji so se zadnji čas pojavile nekatere dragocene knjige, brošure in članki po revijah (E. Vranc: Osnove strnjene šolskega dela v teoriji in praksi; Jos. Dolgan — E. Vranc: Podrobni učni načrt za ljudske šole; Vinko Möderndorfer: Sodobna šola; Martin Mencej: Slovenska šola in učitelj pred sodobnimi nalogami; 3. številka Prosvete 1938., članki in polemike v Popotniku 1937-38., Učiteljski tovariš 1937-38 i. dr.*), ki z vedno večjo prepričljivostjo odgrinjajo vzgojne probleme v luči naše življenjske stvarnosti. S tem postajajo vedno globlje in širše zasnovana kritika vse naše kulture, napredka in zastojev, pa tudi pionirsko delo, ki si prizadeva prekvasiti šolo, da ne bo otroku mučilnica, ljudstvu pa le breme, temveč bo postala tista ustanova, ki naj »zbudi v človeku vse speče sile, mu pokaže pot v srečnejšo bodočnost in s tem dvigne narod kulturno, gospodarsko, socialno in politično« (J. Jurančič). Uresničenje teh teženj pa je danes za nas vitalne važnosti, je pogoj našega obstanka.

Prizadevanje, zraslo v zavesti polne odgovornosti in prežeto s smelo neuklonljivo voljo, občutno poseči v preoblikovanje naše stvarnosti, je sprožilo niz polemik o problemu »strnjene« o vlogi in vrednosti vzgojne teorije, o izobrazbi vzgojiteljskega naraščaja, o vlogi svetovnega nazora pri vzgoji itd. (glej Popotnik 1937-38.). Sprožilo pa je tudi namigavanja, da tako delo »ne ustreza niti naši miselnosti niti našim zahtevam in potrebam«, in krilatice: »Komunizmu, ki ga skušajo uvesti podtalni elementi k nam, je treba izbiti enkrat za vselej dno.« (F. Čiček v članku: Kakšna torej bodi naša šola? Slovenski učitelj 1938).

* Knjige so bile izročene »Lj. zvonu« v oceno. (Op. ur.)

Ob resnem, potrebnem in vrednem delu izgube različna namigavanja ostrino in zgreše svoj smoter, zakaj mimo nemoči, zaslepljenosti in strahu pred dejstvi se bolj in bolj uveljavlja spoznanje, da vzgoja ni nezavisna, s samostalno zakonitostjo, nameni in smotri, temveč mora biti točno določena po življenju. S tem v zvezi se tudi med nami potrjuje dejstvo, da je vzgoja vedno zrcalo razmer in da vzgojitelj svoja najpristnejša spoznanja črpa iz družbene sredine, sredi katere živi, meščanski vzgojitelj iz meščanske kulture, v delavski in kmečki družbeni sredini pa bo nujno sledil telesnim in duševnim potrebam teh slojev. Vedno več jih je, ki se tega zavedajo in vedno jasneje se črtajo nasprotstva v zadevah vzgoje. Dokler so nasprotstva v življenju med posameznimi sloji, dokler so različne potrebe in koristi, bodo tudi bistveno različni vidiki za vzgojne ukrepe in bo prav živa in upravičena potreba delovnega ljudstva po novi vzgoji mladega rodu, ki se bo razlikovala od sedanje meščanske.

KNJIŽNI TRG IN POMIŠLJAJI

Pavle Sedmak: Kaplan Martin Čedermac. Slovenska matiča v Ljubljani, 1938. — Knjiga, ki razburja in utruja, ki muči in opominja kakor klic vesti, a hkrati tudi tolaži ko daljna, v spominu že napol onemela in nenadoma znova prebujena melodija o davno izgubljenem kosu domačije, katere ni in ni mogoče pozabiti.

Pavle Sedmak — novo ime med našimi povojnimi pripovedniki — ni uvedel s to knjigo v naše slovstvo le nove, dosihmal literarno zapuščene pokrajine z njenimi narodnimi, krajevnimi in jezikovnimi značilnostmi, ki s takim nostalgичnim ugodjem božajo naše uho. Na primeru najzapadnejšega dela slovenskega naroda je načel tudi enega tistih sila zanimivih, za to staro, izprieno Evropo tako perečih in za nas tako usodnih problemov, ki ga Slovenci že tako dolgo in tako bridko poznamo kot borbo za domači jezik in obstanek. Ali posebnost v tej knjigi opisane epizode tega našega večnega boja je v dejstvu, da se tu bije za svojo govorico ljudstvo, ki prav za prav ne premore narodne zavesti, kakor jo po navadi pojmuje in srečujemo; gre za ljudstvo, ki je po jeziku sicer slovensko, a se ima samo za del tujega naroda, za ljudstvo, čigar narodna in domovinska zavest, to je: subjektivni kriterij narodne pripadnosti, se torej ne sklada z objektivnim kriterijem, se pravi, z njegovim jezikom, po katerem spada v slovensko jezikovno, kar pomeni tudi narodnostno območje. To ljudstvo se na vsem lepem znajde v izredno zamotanem in mučnem položaju, da se mora navzlic svoji narodni (ali bolje: državljanski) zavesti boriti ravno za svoj jezik, in sicer zoper predstavnike taistega naroda, h kateremu se šteje zvesto in lojalno že od znanega plebiscita v preteklem stoletju. V precepu tega paradoksa se vije preprosto kmečko ljudstvo, ki lastne inteligence, razen duhovniške, malone nima, čigar govorica pogreša krepko kulturno tradicijo in ki more postaviti proti mogočni idejni in dejanski avtoriteti svojega nasprotnika edinole v vsakdanji potrebi in izkušnji utemeljeno, bolj instinktivno ko zavestno občutje neke jezikovne posebnosti. Celó v borcu, kakršen je kaplan Čedermac, se to občutje le medlo in skorajda samó ob literarnih asociacijah na Pršernja in druge tvorce slovenske besede povzpne do zavesti o vključenosti v slovensko jezikovno in kvečemu še kulturno celoto; a tudi zanj je še pretežka pot od tega spoznanja do izrazite zavesti o pripadnosti k slovenski narodni skupnosti. Neuko kmečko ljudstvo je še na slabšem; zaman se skozi usta umirajoče osemdesetletne